

Sztuka i wiara

Autor tekstu: **Małgorzata B. Jakubiak**

Religia jest zjawiskiem, w którym próbują znaleźć zaspokojenie lub chociażby ujście najrozmaitsze potrzeby ludzkie, stany nienasycenia, niepokoje. Sytuacje, na które brak środków zaradczych i pytania, na które nie ma dostatecznie jasnej i pewnej odpowiedzi, kierują uwagę ku rozwiązaniom opartym na fantasmagoriach wiary.

Friedrich Daniel Schleiermacher (1769-1834), teolog, filozof i kaznodzieja protestancki głosił pogląd, zgodnie z którym religia jest uczuciem, przeżywaniem, kontemplacją. Jednocześnie uważał on, że czynności kultowe oraz objaśnianie świata nie należą do zadań religii. Pogląd Schleiermachera, dość znacznie zawężający zjawisko religijności pomija inne aspekty religii, takie jak doktryna, kult, organizacja. Ale trudno zaprzeczyć temu, że religie w swym istnieniu i rozwoju Kościołów bazują w ogromnej mierze na doznaniach emocjonalnych swych wiernych. I w tym zapewne można upatrywać jednej z przyczyn tej szczególnej roli pełnionej w ramach religii i na jej użytek przez sztukę.

Wiadomo, jak silne przeżycia mogą zostać wyzwolone za sprawą sztuki. Nic dziwnego zatem, że religie wielce ją sobie „upodobały” jako wyrazicielkę przeżyć religijnych, a także jako czynnik te przeżycia pobudzający. Nie trudno sobie wyobrazić czym byłaby uroczystość religijna czy nawet zwykłe, nieodświętne praktyki religijne bez tego *theatrum*, na które składają się ruchy kapłanów, ich słowa, dźwięki muzyki, obrazy, posągi, światło, zapachy świec, kadzideł etc. Przypomnijmy tu słowa Władysława Witwickiego, który napisał: „Kult religijny obficie stosuje pierwiastek artystyczny. Stan wiary budzą przecież i podtrzymują obrazy, rzeźby, architektura, poezja, muzyka, śpiewy i widowiska religijne” [1].

Religie świata włączyły w swoją strukturę prawie wszystkie rodzaje sztuki. Nie znaczy to, że wszystkie rodzaje sztuki są wykorzystywane w równym stopniu przez wszystkie religie. Poszczególne religie niejako „wybierają” dla swoich potrzeb takie dziedziny sztuki, za pomocą których najlepiej można wyrazić atmosferę duchową, sens i treść danej religii. Poszczególne gatunki sztuki zajmują stałe miejsce w strukturze danej religii i stanowią jej emocjonalno obrazowe odzwierciedlenie. Tym samym w jednej religii sztuką dominującą może być malarstwo, rzeźba, a w innej tańce rytualne albo śpiew, muzyka instrumentalna, w jeszcze innej słowo mówione. Najbardziej widoczne jest to w funkcjonowaniu religii już rozwiniętych, o strukturze ukształtowanej i określonej.

1.

Chrześcijaństwo wykorzystuje nieomal wszystkie sztuki, zarówno sztuki plastyczne, różne rodzaje malarstwa sztalugowego i ściennego, rzeźbę, a także i muzykę tak instrumentalną, jak i śpiew. Same ceremonie liturgiczne, ich symbolika, ich teatralnomistyczny urok są czynnikami niezwykle sugestywnymi, zdolnymi wywrzeć silny wpływ na przeżycia wiernych. Niektóre święta szokują bogactwem ceremonii, będącej kompozycją dostarczającą wszechstronnych wrażeń. Zresztą sam wygląd kościoła, łącznie z jego architekturą, wystrój wnętrza służą wywieraniu silnych wrażeń. Nie należy zapominać o różnicach dzielących w tym względzie poszczególne Kościoły i wyznania mieszczące się w ramach chrześcijaństwa. Sztuka, która znajduje swoje miejsce w Kościele katolickim, prawosławnym czy Kościołach protestanckich doskonale odzwierciedla różnice tych wyznań. Sztuki plastyczne, a więc malarstwo sztalugowe, freski, rzeźby znajdują podatny grunt w katolicyzmie i prawosławiu, w każdym przypadku zgodnie z odrębnymi kanonami.

Nie zawsze jednak tak było. W początkowym okresie chrześcijaństwa (pod wpływem tradycji żydowskiej) wystrzegali się przedstawiania Boga i posługiwali się jedynie symbolami. Jednak z czasem dały o sobie znać wpływy misterii świata hellenistycznego. To właśnie pod ich wpływem zaczęła kształtować się liturgia, pod ich wpływem zaczęły pojawiać się malowidła i rzeźby. Sposób wykorzystania ich był jednak odmienny od zdobnictwa świątyni antycznych. Malowidła świątyni antycznej, nawet tak przebogato zdobionej jak rzymski Panteon, nie odzwierciedlało jasno jakiegś jednej myśli [2]. Dzieła malarstwa pokrywające ściany kościoła prawosławnego, także i katolickiego miały na celu utworzenie harmonijnej całości.

Kościół katolicki przypisuje niektórym obrazom, rzeźbom (a także miejscom) szczególne

znaczenie. Zyskują one miano „cudownych”, stają się miejscem pielgrzymek. Kościół wschodni w pewnym okresie, a mianowicie w latach 726-842 występował ze zdecydowanym sprzeciwem wobec kultu obrazów (obrazoburstwo) zastępującego kult osób, które te obrazy przedstawiają. Nie zmieniło to w niczym faktu, że w Kościele prawosławnym malarstwo ścienne i sztalugowe wytworzyło swoiste kanony pełniąc zarazem ogromną rolę w potęgowaniu ogólnego nastroju świątyni prawosławnych.

Zarówno w Kościele katolickim, jak i w prawosławnym duże znaczenie ma muzyka. Jednakże i ona jest traktowana w obu wyznaniach odmiennie. Prawosławie nie używa instrumentów muzycznych. W cerkwiach słyszy się jedynie śpiew o specyficznym, niepowtarzalnym brzmieniu, z podziałem na osiem głosów. Do XVII w. był to śpiew wyłącznie unisonowy, potem wprowadzono zasady harmonii włoskiej. Śpiewy cerkiewne znakomicie potęgują i podkreślają kontemplacyjność i mistyczny urok nabożeństw prawosławnego ceremoniału liturgicznego.

Sposób wyznawania wiary w kościołach protestanckich nie sprzyja tak wszechstronnemu wykorzystywaniu sztuki religijnej. W znacznej mierze opierają się one na teologii kalwińskoluterańskiej. Luter dążył do oczyszczenia kościoła z wielu zewnętrznych naleciałości. Odrzucał zatem wiele czysto zewnętrznych form i instytucji, podnosząc zarazem rangę wewnętrznego aktu wiary. Szczególną rolę przypisywał działaniu „słowa bożego”, czyli *Biblii*. Stąd tak szczególną rolę pełnią w liturgii kościołów protestanckich hymny, pieśni. Wiele utworów skomponował potem dla potrzeb kościoła J. S. Bach. Szczególny rygorizm etyczny i surowość wprowadził do wyznania Kalwin tworząc w ten sposób grunt dla mieszczańskiej, purytańskiej moralności. Kult kalwiński to kościoły pozbawione wszelkich ozdób, obrazów, nawet muzyka tchnie surowością. „Jest to kult obracający się wokół *Biblii*, którą czyta i wyklada kaznodzieja w ramach wspólnych nabożeństw, kult zintelektualizowany, eliminujący w miarę możliwości sentymentalizm i wyobraźnię, a więc niezbyt popularny w masach ludowych, co w znacznym stopniu utrudniało rozpowszechnienie kalwinizmu poza warstwy mieszczańskie”. [3]. I w tym wypadku sztuka, a raczej jej wyraźny, wręcz demonstracyjny brak spełnia rolę odzwierciedlenia nastroju danego wyznania.

2.

Islam odrzuca sztuki plastyczne, przedstawiające Boga, ludzi i zwierzęta. Nie wolno ich malować ani rzeźbić. Wizerunkom boskim nie sprzyja swoiste pojmowanie Allacha, który nie ma cech antropomorficznych. Nie jest to jednak jedyna przyczyna zakazu. Człowiek nie jest godny tego, by kreślić wizerunek Allacha, który jest źródłem wszelkiej wiedzy, władzy i sprawiedliwości. W ostatecznym rezultacie *Koran* doszedł do sformułowania zakazu odtwarzania wszystkiego co żywe, gdyż było to traktowane jako naśladownictwo czynów Allacha. Artystyczne potrzeby islamu znajdowały ujście w tworzeniu abstrakcyjno geometrycznych wzorów i ornamentów roślinnych ściśle określonych przez kanony.

Islam znacznie wykorzystuje muzykę i poezję, ale przede wszystkim szczególne znaczenie przypisuje „słowu bożemu”, czyli *Koranowi*. Siła oddziaływania *Koranu* polega nie tylko na znaczeniu i sensie zawartych w nim treści. *Koran*, który (po arabsku Quar'an) oznacza recytowanie, wygłaszanie, jest przeznaczony do głośnego czytania, a jego retoryka, rytmiczność tekstu, a także melodyjność tworzą swoisty rodzaj sztuki oddziałującej na wiernych. Islam jest swoistym systemem religijnym będącym splotem nakazów moralnych, religijnych, także prawnych regulującym nieomal wszystkie czynności człowieka. Większa przydatność literatury dla Islamu aniżeli innych sztuk wydaje się więc zrozumiała. Pierwiastki kontemplacyjne i mistyczne odgrywają tu stosunkowo mniejszą rolę. Aczkolwiek w islamie średniowiecznym odegrali pewną rolę mistycy (sufizm) próbując dać nową interpretację islamu, jednakże klasyczna (suraniczna) wersja islamu jako religii społecznej opartej na prawie i regulującej sprawy ziemskie, pozostała raczej dominującą nad sufizmem akcentującym to, co wieczne.

Nałożenie tabu na sztuki przedstawiające nie było jednak w stanie zagłuszyć tendencji twórczych, toteż w krajach objętych islamem zaczęło w pewnym okresie rozwijać się malarstwo miniaturowe. Ale nie należało ono do sztuki religijnej.

3.

Buddyzm włączył dla swych potrzeb wielkie bogactwo różnych dziedzin sztuki, które

wyrażają i potwierdzają w płaszczyźnie emocjonalnointelektualnej jego treści mistyczne.

Buddyzm w czasie swego istnienia, a więc w ciągu około 2,5 tys. lat podlegał przemianom. Już w połowie I w. p.n.e. miał on 18 odłamów. Poszczególne wersje buddyzmu tworzyły się nie tylko w miarę upływu czasu, ale i w zależności od jego funkcjonowania na różnych obszarach i włączaniu elementów kultury ludów, które go przyjmowały. Znajduje to odzwierciedlenie w sztuce, która również przyjęła rozmaite wpływy. I tak buddyzm wykorzystuje zarówno sztuki plastyczne malarstwo, rzeźbę, bogate zdobnictwo, jak i muzykę instrumentalną, taniec i śpiew. Zabytki sztuki buddyjskiej odkryte na terenie dzisiejszego Afganistanu, a także okręgu Peszawar w Pakistanie świadczą o połączeniu elementów hellenistycznych, rzymskich, indyjskich i perskich. Buddyzm w całej złożoności swych odłamów włącza niezrównane bogactwo stylów i odmian sztuki. Nie można tu pokusić się o najkrótszy chociażby zarys tej problematyki. Poprzestańmy zatem na stwierdzeniu, że złożoność i abstrakcyjność filozoficznych koncepcji składających się na buddyzm znajduje odzwierciedlenie w równie złożonej i bogatej strukturze sztuki, w systemie jej symboliki i elementów dekoracyjnych.

Na zakończenie warto wspomnieć o jeszcze jednym rodzaju sztuki, wobec której Europejczycy praktycznie jawią się ignorantami, a która w kulturach i religiach wschodnich odgrywa wielką rolę. Mowa tu o sztuce zapachów. Namaszczanie ciała olejkami aromatycznymi, wdychanie zapachów specjalnie przygotowanych w tym celu kwiatów, drzewa sandałowego, opium, haszyszu, palenie wonnych kadzideł przed posągami Buddy, to gałąź sztuki zdolnej dostarczać przebogatych wrażeń. W religii starożydajskiej istniała cała masa obrzędów opartych na estetyce zapachów. Niektóre z nich nie wzbudziłyby w nas zachwyty, jak na przykład wdychanie zapachu wnętrza zwierzęcia ofiarnego.

Z konieczności musimy poprzestać tu na tych kilku uproszczonych przykładach sztuk wykorzystywanej w największych religiach światowych, chociaż wiadomo, że wszelkie inne, nawet lokalne wierzenia, posługują się swoimi zespołami sztuk wyrażających atmosferę i treść wierzeń.

Aby zrozumieć znaczenie sztuki dla religii należy wyobrazić sobie tę jej część, która zostanie po odjęciu od niej obrazów, rzeźb, muzyki, świec, sztuki słowa świętych ksiąg itd., itp., Ba, nawet surowe zasady wyznań odrzucających wiele gatunków sztuki, przyczyniają się do stworzenia swoistej, służącej swym celom estetyki. I tak, sztuka będąc z pozoru tylko narzędziem dla religii, nadaje jej misteriom swoście niepowtarzalnego klimatu.

*

"Res Humana" nr 2/1995

Zobacz także te strony:

[Ikona](#)

Przypisy:

[1] *Wiara oświeconych*, Warszawa 1958, s. 284.

[2] zob. M. Michelis, *Estetique de l'art byzantin*, Paris 1959, s. 62.

[3] Jan Wierusz Kowalski, *Protestantyzm w: Zarys Dziejów Religii*, Warszawa, 1988, s. 725.

Małgorzata B. Jakubiak

Doktor filozofii, autorka wielu studiów i artykułów. Autorka książki "Tadeusz Kotarbiński - filozof, nauczyciel i poeta"

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 08-08-2006)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4977) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4977>)

Contents Copyright © 2000-2008 by Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.
Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę podkatalogów, skrypty JavaScript oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl